

VILIJA SAKALAUŠKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-0487-7710

Mokslinių tyrimų kryptys: etnolingvistika, leksikografija,
leksikologija.

DOI: doi.org/10.35321/all89-12

LIETUVIŲ KALBOS AIŠKINAMŲJŲ ŽODYNŲ RAIDA, SAVITUMAS IR TARPUSAVIO SĄSAJOS

The Development, Uniqueness
and Interrelationship of Lithuanian
Explanatory Dictionaries

ANOTACIJA

Straipsnyje apžvelgiama dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynų raida nuo XIX a. pab. iki XXI a. pirmųjų dešimtmečių, remiantis svarbiausiais to laikotarpio žodynais ir konkrečiais tų žodynų pavyzdžiais. Vienas išskirtiniausių XIX a. leksikografinių darbų – žymaus lietuvių leksikografo ir tautosakos rinkėjo Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodynas. Šio žodyno svarbą ir reikšmingumą įvertino ir Jonas Jablonskis, kuris pirmuosius leksikografinio darbo žingsnius žengė redaguodamas A. Juškos žodyną. Darbas prie žodyno kalbininką paskatino rinkti medžiagą lietuvių bendrinei kalbai tyrinėti, duomenis užrašyti kortelėse ir kaupti atskiroje kartotekoje. Iš dalies J. Jablonskio lūkestį parengti lietuvių bendrinės kalbos žodyną įgyvendino *Lietuvių kalbos žodynas*, kuris tarsi sujungia tris skirtingus žodynus: tarminės, senųjų raštų ir dabartinės bendrinės kalbos. Gausi ir įvairi šio žodyno medžiaga leido parengti *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* (1954) ir daugelį kitų jo leidimų. Kiekvienas išleistas žodynas davė vienokį ar kitokį impulsą galvoti apie naują tobulesnį žodyną ar kitą jo leidimą. Visai kitoks tiek leksikos sudėties, tiek paties žodyno struktūros ir rengimo metodikos atžvilgiu yra šiuo metu rengiamas elektroninis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Straipsnyje gvildenamos svarbiausios problemos, išskylančios lietuvių aiškinamųjų žodynų rengėjams.

ESMINIAI ŽODŽIAI: leksikografija, aiškinamieji žodynai, Antanas Juška, Jonas Jablonskis, Lietuvių kalbos žodynas, Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Bendrinės lietuvių kalbos žodynas.

ANNOTATION

This article aims to show the evolution of the dictionaries of the modern and standard Lithuanian language from the end of the 19th century to the 21st century, based on the most important dictionaries of the period and specific examples of these dictionaries. One of the most outstanding lexicographical works of the 19th century is the Lithuanian–Russian–Polish dictionary by the famous Lithuanian lexicographer and folklore collector Antanas Juška. The importance and significance of this dictionary were also recognised by Jonas Jablonskis, who took the first steps in lexicographical work by editing the dictionary of A. Juška. His work on the dictionary prompted the linguist to collect materials for research on the Lithuanian written language, to record the data on cards and to keep them in a separate card file. Jablonskis' wish to compile a dictionary of the standard Lithuanian language was partly fulfilled by the *Dictionary of the Lithuanian Language*, which combines three different dictionaries: the dialectal, the old written and the modern standard Language. The rich and varied material in this dictionary made it possible to compile the *Dictionary of the Modern Lithuanian Language* (1954) and many other editions. Each of the dictionaries has given rise to one or another impulse to think about a new and improved dictionary or another edition. The current *Dictionary of the Standard Lithuanian Language* is quite different in terms of its lexical composition, structure and methodology. The article reveals the most important problems that the compilers of explanatory dictionaries may face.

KEYWORDS: lexicography, explanatory dictionaries, Antanas Juška, Jonas Jablonskis, The Dictionary of the Lithuanian Language, The Dictionary of the Modern Lithuanian Language, The Dictionary of the Standard Lithuanian Language.

ĮVADAS

Pasak Jono Kruopo, po Konstantino Sirvydo žodyno epochos Lietuvoje beveik du šimtmečius sustojo lietuvių leksikografijos darbas (Kruopas 1998: 423). Tik XIX a., kai prasidėjo visuomeninis, kultūrinis ir literatūrinis pakilimas, dažnas iš lietuvių šviesuolių, supratęs, kad norminti ir ugdyti lietuvių bendrinę¹

¹ Senesni bendrinės kalbos terminai – *literatūrinė* ir *rašomoji kalba*. Straipsnyje pasirinktas visiems laikotarpiams vienas terminas – *bendrinė kalba*, bet kalbant apie procesą, vartojamas *kalbos standartizavimo* terminas.

kalbą gali ne tik gramatikos, bet ir žodynai, ėmėsi lietuvių kalbos žodynų sudarymo darbo. Todėl ne vienas iš jų pradėjo rinkti žodžius ir rašyti žodynus (nere-tai pagrečiui su gramatika), daugiausia dvikalbius ar trikalbius, skirtus praktiškai mokytis lietuvių kalbos (Palionis 1995: 191). Deja, dauguma sudarytų žodynų taip ir liko rankraščiuose. Tai Dionizo Poškos, Simono Daukanto, Dominiko Sutkevičiaus, Lauryno Ivinskio, Andriaus Ugenskio, Mikalojaus Akelaičio ir kt. Daugelio tų autorių žodynų rankraščių likimas nežinomas (Sawaniewska-Mochowa 2014: 123; Balašaitis 2018: 93).

Šio tyrimo tikslas – apžvelgti dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos aiškinamųjų žodynų raidą nuo XIX a. pabaigos iki XXI a. pirmųjų dešimtmečių, remiantis svarbiausiais to laikotarpio žodynais ir konkrečiais tų žodynų pavyzdžiais. Siekiant šio tikslo keliami tokie uždaviniai: 1) atskleisti aiškinamųjų žodynų ištakas; 2) parodyti kalbos standartizavimo siekį XIX a. aiškinamuosiuose žodynuose; 3) remiantis konkrečiais žodynų pavyzdžiais iliustratyviai atskleisti dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynų makrostruktūros kitimą ir naujoves. Tyrime taikomas deskriptyvinis ir gretinamasis metodai, kuriais remiantis parodoma lietuvių aiškinamųjų žodynų raida, atskleidžiamas analizuojamų žodynų medžiagos santykis, išryškinama žodynų specifika, savitumas ir sąsajos.

Empirinių tyrimo pagrindą sudaro Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyno², Jono Jablonskio *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga* kartotekos, *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽe), įvairių *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DLKŽ³) leidimų ir elektroninio *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (BLKŽ) duomenys.

1. ANTANO JUŠKOS LIETUVIŲ–LENKŲ KALBŲ ŽODYNAS

Vienas išskirtiniausių XIX a. leksikografinių darbų – žymaus lietuvių leksikografo ir tautosakos rinkėjo A. Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodynas. Jo autorius siekė pateikti tą leksiką, kuri niekur nebuvo išspausdinta ar užfiksuota. Žodynui medžiaga pradėta rinkti 1850 m. (Sawaniewska-Mochowa 2002: 42), apie 1860 m. pradėtas rašyti žodyno tekstas. Iš viso buvo išspausdintos trys

² Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, вып. второй, Санктпетербург, 1904, I–LIX.

³ Sutrumpinimas be indekso vartojamas apibendrintai, kai kalbama apskritai apie *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną*.

A. Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyno dalys⁴ (apie žodyno redagavimą ir redaktorius plačiau žr. Sakalauskienė 2012: 257–267; Balašaitis 2018: 154–161). Pirmasis šio žodyno redaktorius Filipas Fortunatovas pabrėžė, kad A. Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodynas – tai gyvosios⁵ kalbos leksikos ir jos vartojimą iliustruojančių bei aiškinančių sakinių rinkinys (Sakalauskienė 2012: 256), kurio kelios dalys buvo išspausdintos praėjus net keliems dešimtmečiams nuo žodyno parašymo. Domėdamasis valstiečių buitimi ir kultūra, žodyno autorius savo darbą pirmiausia skyrė lietuvių inteligentijai⁶. A. Juška žodyne užfiksavo daugybę kalbos faktų, susijusių su kasdiene namų apyvoka, teikiančių etnografinių ir tautosakos žinių. Liaudies šnekamosios kalbos panaudojimas žodynui, jo gausi medžiaga turėjo didžiulę reikšmę ir bendriems lietuvių kalbos tyrimams bei praktiniam kalbos darbui – visos tautos bendrinei kalbai kurti ir ugdyti. A. Juška, kaip leksikografas, suvokęs gyvosios kalbos, tautosakos ir etnografijos svarbą nacionalinės kultūros ugdymui, kelias dešimtis metų su neišsenkančia energija užrašinėjo lietuvių kalbos žodžius, posakius, rinko dainas, stebėjo bei aprašinėjo papročius. Lietuvių liaudies kalbą A. Juška vertino ne tik kaip filologinių faktų šaltinį, bet kreipė dėmesį ir į žmonių psichologiją, minčių reiškimo būdą, ieškojo kalboje paprastų žmonių gyvenimo, tradicijų, istorinio patyrimo atspindžių.

Užrašydamas savo žodynui daugiau kaip 30 000 žodžių iš šnekamosios kalbos, A. Juška lietuvių leksikografijoje pasuko nauju keliu – nuo medžiagos išrašinėjimo iš senųjų ir naujesnių raštų prie šnekamosios kalbos kaip pagrindinio ir neišsemiamo šaltinio (Tolutienė 1961: 89). Taigi, A. Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodynas – svarbus leksikografinis šaltinis, naujo tipo šnekamosios kalbos aiškinamasis žodynas. Pasak A. Balašaičio, lietuviškoji žodyno dalis yra ne vien žodžių vartojimo iliustracijos, bet dažnai ir žodžių reikšmių aiškinimai, kurie paprastai yra ne žodyno autoriaus, o užrašyti iš žmonių kalbos (Balašaitis 2018: 158). Žodyno rankraščiai ir atskiros jų redakcijos rodo vingiuotą ir sudėtingą kelią, labai įdomų ir vertingą lietuvių bendrinės kalbos kūrimosi bei vystymosi

⁴ 1897 m. I tomo pirma dalis, apimanti A–D raides (redagavo F. Fortunatovas), 1904 m. I tomo antra dalis, apimanti E–G raides (redagavo J. Jablonskis), 1922 m. II tomo pirma dalis, apimanti K raidės dalį iki žodžio *kukštuoties* (redagavo K. Būga). Kiti žodyno redaktoriai: Janas Boduenas de Kurtenė, Jurgis Šlapelis ir Grigorijus Uljanovas. Spausdinimu rūpinosi Viačeslavas Jagičius, F. Fortunatovas, Aleksejus Šachmatovas (Sakalauskienė 2012: 257).

⁵ Straipsnyje sinonimiškai vartojami terminai *gyvoji*, *liaudies* ir *šnekamoji kalba*.

⁶ A. Juškos žodynas buvo naujas to meto visuomenei. Tų laikų lietuvių šviesuoliai mokslus buvo ėję daugiausia lenkiškose mokyklose, todėl lenkų kalba vyravo greta gimtosios lietuvių. Visai suprantama, kodėl A. Juška lietuvių kalbos žodynui pasirinko lenkišką vertimą. Jo reikėjo ne tiek lenkų visuomenei, kiek patiems lietuviams (Sakalauskienė 2012: 256). Jonas Juška, redaguodamas žodyną, pridėjo vertimą į rusų kalbą (plačiau žr. Sakalauskienė 2012: 257–258).

eigai tyrinėti (Sakalauskienė 2012: 264). Daugelį A. Juškos žodyne pateiktų re-tesnių žodžių, pavyzdžiui, *gėris* ‘gėrimas, gėralas’, *gernōra* ‘geranoris, gerų norų žmogus’, dar ir šiandien randame *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* įvairiuose leidimuose. LKŽe duomenimis, A. Juškos žodyne pateikiamas veiksmazodis *jovalúoti* ‘ruošti kiaulėms ėdalą, jovalą’ reiškė ‘versti, jaukti, netvarką daryti’ vartojamas vakarų aukštaičių kauniškių (Veliuonoje, Žvirgždaičiuose) ir pietų aukštaičių (Liškiavoje). Įvairiuose *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose šio veiksmazodžio definicijos rodo reikšmės plėtėjimą ir dabartinę vartoseną (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. Kai kurie A. Juškos žodyno žodžiai *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose

JŽ	DLKŽ ₁	DLKŽ ₂	DLKŽ _{7e}	DLKŽ _{8e}
gėris <i>Gira yra drūts gėris par rugpiūtį. Gėris į skrandį atsiduria par stemplę. Ligonis vienu gėriu gyvas.</i>	2 gėris ‘gėrimas, gėralas’: <i>Ligonis vienu gėriū gyvas.</i>	2 gėris ‘gėrimas, gėralas’: <i>Ligonis vienu gėriū gyvas.</i>	2 gėris ‘gėrimas, gėralas’: <i>Ligonis vienu gėriū gyvas.</i>	2 gėris ‘gėrimas, gėralas’: <i>Ligonis vienu gėriū gyvas.</i>
gernōra <i>Kurs gerą norą turi, tas gernōra.</i>	gernorà ‘geranoris, gerų norų žmogus’;	gernorà ‘geranoris, gerų norų žmogus’;	gernorà ‘geranoris, gerų norų žmogus’;	gernorà ‘geranoris, gerų norų žmogus’;
jódyti 1. <i>Tankiai jodau aš ir kitą jodinu.</i> 2. refl. <i>Vaikis ir meřgės jodos, t. y. grūmias (siaūčia).</i> v. jóti, kùltis, siaūsti, grūmtis.	jódyti 1. ‘arklį ar kitą ką joti’: <i>Žirgą jódyti. Visi jodo, niekas nešeria</i> (flk. slenkstis). <i>Pieva išmindyta, išjódyta</i> (išstrempta). 2. šnek. ‘uiti, engti’: <i>Jódyti, užjódyti ką.</i> 3. sngr. ‘siausti, išdykauti’: <i>Vaikai, nesijódykite!</i>	jódyti 1. džn. joti 1: <i>Kad ir nupirksi žirgelį, bet nejódysi</i> (d.). 2. prk. ‘varginti, engti’: <i>Ponai jódė žmones.</i> jódytis ‘siausti, išdykauti’: <i>Vaikai, nesijódykite!</i>	jódyti 1. džn. joti 1: <i>Kad ir nupirksi žirgelį, bet nejódysi</i> (d.). 2. prk. ‘varginti, engti’: <i>Žmones jódyti.</i> jódytis ‘siausti, išdykauti’: <i>Vaikai, nesijódykite!</i>	jódyti 1. džn. joti 1: <i>Kad ir nupirksi žirgelį, bet nejódysi</i> (d.). 2. prk. ‘varginti, engti’: <i>Žmones jódyti. jódytis</i> ‘siausti, išdykauti’: <i>Vaikai, nesijódykite!</i>
jovalúoti ‘ruošti kiaulėms ėdalą’;	jovalúoti ‘teršti jovalu, jovalinti’;	jovalúoti 1. ‘teršti jovalu’; 2. prk. ‘netvarką daryti, maišyti, jaukti’;	jovalúoti 1. ‘teršti jovalu’; 2. prk. ‘daryti netvarką, maišyti, jaukti’;	jovalúoti ‘versti, jaukti, netvarką daryti’;

A. Juškos žodyne užfiksuotas tarminis veiksmazodis *jódytis* įtrauktas ir į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną: jódytis* 4. sngr. šnek. ‘išdykauiti, siausti’: *Vaikai, nesijódykit!*

2. JONAS JABLONSKIS IR ANTANO JUŠKOS ŽODYNAS

A. Juškos žodyno svarbą ir reikšmingumą įvertino ir J. Jablonskis, kuris pirmuosius leksikografinio darbo žingsnius žengė redaguodamas šį žodyną. J. Jablonskis tikrinęs lietuviškus žodžius šnekamojoje kalboje⁷, turėjo progos patikrinti ir jų semantiką. Redaktoriaus netenkino lietuviškų žodžių rusiškas⁸ vertimas. Todėl rusišką vertimą jis taisė pagal tarmėse vartojamas reikšmes, o ne pagal nurodytas A. Juškos rankraščiuose. J. Jablonskis pirmiausia iškėlė kalboje plačiau žinomą, pagrindinę žodžio reikšmę, o paskui – tas reikšmes, kurios buvo svarbios straipsnio iliustracinei medžiagai suprasti.

Pasak J. Jablonskio, Juška užrašęs kokį posakį iš žmonių lūpų prieš įrašydamas į savo žodyną gana dažnai jį gludindavo, darydavo pilnesnį, stengdamasis pateikti literatūriškesnį ir taisyklingesnį, bet taip darydamas panaikindavo toms frazėms būdingas ypatybes (Piročkinas 1991: 116).

Kalbos standartizavimo procesas žodyne yra reikšmingas lietuvių bendrinės kalbos istorijai. J. Jablonskis, negalėdamas nustatyti, iš kurios tarmės kurį žodį arba sakinį A. Juška buvo užrašęs, nesiryžo atstatinėti tarmiškumą ir vienodino žodyno medžiagą tęsdamas autoriaus pradėtą kalbos standartizavimą. Pagrindine tarme, kaip ir autorius, jis pasirinko vakarų aukštaičių tarmę, nes visada buvo įsitikinęs, kad yra reikalingas lietuvių bendrinės kalbos žodynas, parašytas visiems suprantama kalba.

⁷ J. Jablonskiui kaip redaktoriui buvo sudarytos sąlygos patikrinti žodžius lietuvių kalbos tarmėse. Vasaros atostogų metu redaktorius važiuodavo tyrinėti lietuvių tarmių (Čepaitienė, Lapinskienė 2010: 83). Praleidęs Lietuvoje visą pirmąją vasarą, J. Jablonskis patikrino Veliuonoje, Vilkijoje, Jurbarko, Kaltinėnuose ir Alsėdžiuose E, G, I, J, K, L raidžių rankraščius (plačiau žr. Tolutienė 1961: 237–238; Sakalauskienė 2021: 36–37).

⁸ Sumanymas pateikti rusų kalbos atitikmenis iš dalies priklauso J. Boduenui de Kurtenė. Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais Lietuvoje stiprėjo rusų kultūra. Taigi žodyno spausdinimo metais lenkiškasis vertimas buvo jau mažiau aktualus. J. Juška į rusų kalbą vertė net ir tuos iliustracinius sakinius, kuriems suprasti pakako straipsnio pradžioje pateikto vertimo. „Antraštinio žodžio vertimą artindamas prie iliustracinio sakinio, J. Juška kartais taip susiaurino jo reikšmę, kad iškreipė antraštinio žodžio prasmę“ (Tolutienė 1961: 222).

Taigi, redaguodamas A. Juškos žodyną, J. Jablonskis jau mąstė apie kitą žodyną, kurį reikėjo rengti greta redaguojamo. Todėl jis ne tik tikrino ir pildė A. Juškos žodyno medžiagą, bet ir rinko žodžius, kaupė kartoteką naujam lietuvių kalbos žodynui. Keletas J. Jablonskio kartotekos *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga* (JJk) pavyzdžių:

Arklius į grutiūs⁹ sudėk (JJk, Als), plg. *Ašvienius sudėk į grutes* (JŽ 482), *Ašvienius sudėk į grutes* (LKŽe, J);

Arklei grūžin¹⁰ peivą (JJk, Als), plg. *Arkliai grūžina pievą* (LKŽe, Als);

Šonā pragila¹¹ begulint, pragilst rōņkas barašont (JJk, Als), plg. *Šonai pragilo begulint* (LKŽe, Vks);

Su gōndras išsikėlė, su varnoms nukrita (JJk, Als), plg. *Su gañdrais išsikėlė, su varnoms nukrito* (sakoma apie tuos, kurie labai nori iškilti, bet jiems nepasiseka) (LKŽe, Als);

Linai galvoti (JJk, Puš), plg. *Galvoti¹² linai, galvoti kopūstai* (DLKŽe);

Kas sūgarga, tas vadinās gargāžēm (JJk, Puš), plg. *Kas sūgarga¹³, tas vadinās gargāžēm* (LKŽe, Puš);

Starkus garglinėja (po balą) (JJk, Skap¹⁴), plg. *Starkus garglinėja [po balą]* (LKŽe, Skp).

A. Juškos žodyno redagavimas ne tik J. Jablonskiui, bet ir Kazimierui Būgai¹⁵, buvo veiksminga paskata ateityje rengti lietuvių kalbos žodyną. Tai rodo šio žodyno redaktorių (J. Jablonskio ir K. Būgos) vėliau nuveikti darbai.

3. KARTOTEKA LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNUI MEDŽIAGA

Darbas prie A. Juškos žodyno J. Jablonskį paskatino rinkti medžiagą lietuvių rašomajai kalbai tyrinėti ir duomenis užrašinėti kortelėse bei kaupti kartotekoje, kurioje buvo surinkta daugiau nei 14,5 tūkst. vienetų kortelių, o žodžių ir juos

⁹ 'į poras';

¹⁰ 'trumpai nugrauzė žolę';

¹¹ 'įskaudo';

¹² 'su daug galvų ar didelėmis galvomis, galvingi';

¹³ 'sukietėja, susitraukia'.

¹⁴ Prie J. Jablonskio kartotekos pavyzdžių pateikiamos Jablonskio vartotos vietovių santrumpos, prie LKŽe pavyzdžių – tokios, kaip žodyne.

¹⁵ K. Būga buvo vienas iš A. Juškos žodyno redaktorių.

ilustruojančių sakinių užrašyta dar daugiau. Kartotekoje yra gana daug sakinių, pažymėtų santrumpa J. Ž.¹⁶, pavyzdžiui:

*Ans nugurgjojo*¹⁷ *virvę nedailei* (J. Ž.) (žr. JJK *nugurgjoti*);

*Nudàbyk*¹⁸ *tu mane, bo man pirštai sugrubo* (J. Ž.) (žr. JJK *dàbyti*);

*Pabaigs mus ponai neivoti*¹⁹ (J. Ž.) (žr. JJK *neivoti*);

*Jinai nerštės*²⁰ *ant jo už bitis pavogtas* (J. Ž.) (žr. JJK *nerštis*).

Aptariant A. Juškos žodyno terminę medžiagą, buvo pastebėta, kad šio žodyno ir J. Jablonskio kartotekos pavyzdžių sutapimas rodo, jog redaktorius teigiamai vertino A. Juškos surinktą medžiagą ir pats ją naudojo (plačiau žr. Sakalauskienė 2012: 269). J. Jablonskis nenusirašinėdavo A. Juškos sakinių paraidžiui, o pateikdavo pasirinktas iliustracijas pagal to meto rašybos principus, sakinius trumpindavo, nepersirašinėdavo atitikmenų rusų ar lenkų kalbomis, nors kartotekoje prie atskirų žodžių reikšmę paaiškindavo ir ne lietuvių kalba. A. Juškos žodyno redagavimas buvo vienas iš svarbiausių veiksmų pradėti kaupti kartoteką kitam lietuvių kalbos žodynui.

J. Jablonskio užrašyti lapeliai rodo, kad jo kartoteka pradėta kaupti XIX a. pabaigoje, 1897 m. apsilankius Veliuonoje. Kartotekoje sukaupti ne tik gyvosios kalbos duomenys, bet ir žodžiai iš išleistų žodynų²¹, įvairiausių raštų, grožinės literatūros²².

J. Jablonskis visada buvo įsitikinęs, kad yra reikalingas bendrinės lietuvių kalbos žodynas. 1918 m. Voroneže, jau po Gardino laikotarpio (1912–1914 m.), išleido mažos apimties *Mūsų žodynėlį*, į kurį buvo įtraukta tik nedidelė jo surinktos kartotekos žodžių dalis. Žodynėlyje (61 puslapio apimties) buvo pateikta daugiau kaip 1500 to laikotarpio bendrinės kalbos žodžių su lietuviškais

¹⁶ Šia santrumpa J. Jablonskis žymėjo iš A. Juškos žodyno persirašytus žodžius ir sakinius.

¹⁷ ‘nuvijo’;

¹⁸ ‘nurenk’;

¹⁹ ‘naikinti’;

²⁰ ‘niršo’.

²¹ Puikiai įvertinęs Frydricho Kuršaičio žodyną ir gramatiką J. Jablonskis į kartoteką įtraukė nemažai medžiagos. J. Jablonskis A. Juškos žodyno I tomo antros dalies baigiamajame žodyje, aptardamas redaguojamo žodyno kalbą, labai dažnai rėmėsi Fr. Kuršaičio žodynu ir lygino pastarojo medžiagą su kitomis lietuvių kalbos tarmėmis. J. Jablonskio kartotekoje yra nemažai sakinių ir žodžių, pažymėtų Fr. Kuršaičio pavarde. Kartotekos lapeliuose pasitaiko K. Sirvydo žodyno pavyzdžių. Jo trikalbis (lenkų–lotynų–lietuvių) žodynas *Dictionarium trium ligvarum*, susilaukęs net penkių leidimų (I – apie 1620, II – 1631, III – 1642, IV – 1677 ir V – 1713), kelis šimtmečius buvo vienas iš pagrindinių lietuvių rašomosios kalbos šaltinių (Palionis 1995: 18).

²² Iš šaltinių pažymų matyti, kad sudarytojas į kartoteką įtraukė žodžių iš Simono Stanevičiaus, S. Daukanto, Žemaitės, Petro Avižonio, Antano Baranausko ir kt. literatūros kūrinių.

reikšmių aiškinimais ir vertimais į rusų kalbą. Visi žodžiai buvo sukirčiuoti. Žodynėlio tikslas buvo grynai praktinis – padėti mokiniams skaityti ir suprasti lietuviškus vadovėlius. Todėl į jį daugiausia pateko tarmių žodžiai ir naujadarai, kuriuos kalbininkas teikė vartoti bendrinėje kalboje. *Mūsų žodynėlis* yra svarbus ne tik kaip naujų terminų šaltinis, bet ir apskritai kaip pirmasis bendrinės kalbos norminamasis žodynas. Žodynėlis galėjo išaugti į lietuvių bendrinės kalbos žodyną. Taigi, galima dar viena prielaida, kad J. Jablonskis turėdamas didžiuolę kartoteką ir leksikografinio darbo patirties, galėjo rašyti tokį žodyną. Juolab, kad amžininkų atsiminimuose nuolat minimas jo noras pačiam parašyti žodyną.

4. LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

J. Jablonskio lūkestį parengti aiškinamąjį lietuvių kalbos žodyną iš dalies įgyvendino *Lietuvių kalbos žodynas*, kuris tarsi sujungia tris skirtingus žodynus: tarminės, senųjų raštų ir dabartinės bendrinės kalbos. Todėl pabrėžtinas ypatingas J. Jablonskio kartotekos ir *Lietuvių kalbos žodyno*, kurio pirmasis rengėjas ir redaktorius buvo K. Būga, ryšys. Žodyno redakcija iš įvairių rinkėjų gavo kelias dėžes žodžių, iš kurių buvo daromi nuorašai (maždaug 25–30 tūkst. kortelių). Iš J. Jablonskio kartotekos K. Būga nusirašė apie 10 tūkst. žodžių²³, kurie vėliau įėjo į didžiojo žodyno fondus. Daugeliu atvejų J. Jablonskio kartotekos žodžiai tarsi išnyko tuose fonduose, nes dažnai J. Jablonskio medžiaga pačiame žodyne niekaip nėra pažymėta – tais atvejais duodama tik vietovės santrumpa. Kad žodis iš J. Jablonskio kartotekos, galima matyti tik *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos lapeliuose.

J. Jablonskis pats nespėjo parašyti lietuvių kalbos žodyno, bet savo darbais daug prisidėjo prie tokio žodyno parengiamųjų darbų. Apie 1924 m. pasirodžiusį pirmąjį K. Būgos parengtą *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuvinį jis rašė, kad tai „labai nepaprastas savo kalbos žodynas, kokio tuo tarpu visuomenės reikalui neleidžia nei latviai, nei lenkai, nei rusai. Žodyne surašyti visi žodžiai, kurie tebėra vartojami lig šiol raštuose ir šnekamojoje kalboje. Tačiau visuomenė, laukusi iš profesoriaus K. Būgos tik rašomosios kalbos žodyno, dabar ras žodyne daug visokios medžiagos, tinkančios ir reikalingos mūsų kalbos etimologijai, istorijai, tarmėms tirti“ (JR 1935: 294–296). Pats žodyno tekstas visuomenei atrodė neįprastas, nes tai buvo mokslinis žodynas.

Todėl J. Jablonskis apgailestavo, kad „kalbamasis žodynas skiriamas daugiausia tiems žmonėms, kurie jau gerokai moka pagrindinę raštų kalbą ir gali,

²³ *Lietuvių kalbos žodyno* redakcija kruopščiai peržiūrėjo J. Jablonskio raštus (vadovėlius, knygų vertimus ir kt.) ir iš jų yra išrašiusi žodynui dar bent 14 tūkst. žodžių (plačiau žr. Lyberis 2009: 69).

turėdami prieš save sveikos ir nesveikos medžiagos kalbos mokslui, joje kaip reikiant orientuotis saviems reikalams“ (JR 1935: 296). Svarbiausia yra tai, kad K. Būga savo leksikografinį kelią taip pat pradėjo redaguodamas A. Juškos žodyną (II tomą). Jis kaip ir J. Jablonskis iš A. Juškos žodyno medžiagos norėjo padaryti tobulą lietuvių kalbos žodyną, bet įsitikinęs, kad tokiam žodynui gerokai trūksta medžiagos, taip pat pradėjo kaupti duomenis savo būsimajam žodynui. 1923 m. pradėjo rašyti savąjį žodyną, kuriame apie kiekvieną žodį ryžosi surašyti viską, kas tada kalbos moksle apie tą žodį buvo žinoma (Sabaliauskas 1997: 3). Deja, darbas nutrūko. Antrasis K. Būgos žodyno sąsiuvinis buvo išleistas jau po autoriaus mirties. Pasak leksikografės Bronės Vosylytės, „Būgos žodynas pradėjo naują lietuvių leksikografijos vystymosi etapą – didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* leidimo etapą“ (Vosylytė 2002: 80).

1930 m. sudaryta nauja žodyno redakcija, kuriai vadovauti paskirtas Juozas Balčikonis. Naujoji redakcija iš karto susidūrė su iššūkiu – kokį žodyną rengti. K. Būgos pradėto žodyno pobūdis buvo pakeistas. Nuo 1936 m. pradėtas rašyti naujo tipo žodynas: atsisakyta tikrinių žodžių, minimaliai įtraukta skolinių, nuspręsta išryškinti žodžių vartojimą leksikografiniuose šaltiniuose, žodžių geografiją. Pagal 1952 m. žodyno rašymo instrukciją reikšmę iliustruojančių šaltinių sakiniai turėjo būti išdėstyti tam tikra seka: pirmiausia turėjo būti pateikti sovietinių klasikų, tik po jų literatūros klasikos, tarmių ir tautosakos, o žodžio straipsnio pabaigoje – senųjų raštų pavyzdžiai. Pakeista ir reikšmių pateikimo tvarka. J. Balčikonio istorinis reikšmių pateikimas išdėstytas pagal vartojimo dažnumą, pertvarkytas ir veiksmazodžių pateikimas: kiekvienas priešdėlinis veiksmazodis buvo iškeliamas atskirai nuo pagrindinio veiksmazodžio, ne viename lizde, bet nuo III tomo (1956 m.), kurį suredagavo J. Balčikonis, o perredagavo Kazio Ulvydo vadovaujama redaktorių kolegija, vėl buvo sugrįžta prie lizdinio veiksmazodžių išdėstymo (plačiau žr. Vitkauskas 2001: 109–113). Paskutiniuose žodyno tomuose (XVI–XX), kurių redaktoriais buvo Vytautas Vitkauskas, stengtasi laikytis taisyklingos, paveldėtos kalbos, tačiau instrukcija, nors ir pataisyta, neleido keisti žodyno sandaros.

Daugiatomis *Lietuvių kalbos žodynas* – vienas svarbiausių aiškinamųjų lietuvių kalbos veikalų, kurio tikslas – kuo išsamiau ir plačiau pateikti visą lietuvių kalbos leksiką, visus bendrinius lietuvių kalbos žodžius, senuosius ir naujuosius, šnekamosios kalbos ir raštų, tarmių ir bendrinės kalbos, savus ir skolintus žodžius. 1980 m. žodyno instrukcijoje rašoma, kad žodynas yra pagrindas dabartinės lietuvių kalbos žodynui (LKŽi 3). Šio teiginio pagrįstumu įsitikinsime vėliau, analizuodami ir lygindami minimų žodynų medžiagą.

Teorinių leksikologijos ir leksikografijos problemų tyrinėjimas darė poveikį žodyno sandarai ir vertė keisti žodyno rašymo ir redagavimo instrukciją. Žodyne siekta apimti visą lietuvių kalbos leksiką nuo seniausių laikų iki šių

dienų, iškelti ir paaiškinti daugiau reikšmių, stengiantis atskleisti jų raidą, nurodyti žodžių kilmę, istoriją, paplitimą, darybinius ryšius, kirčiavimą, gramatinės formas, iškelti naujus žodžius ir posakius, apibūdinti jų vartoseną, stilių, pateikti žymiai daugiau iliustracinių sakinių iš tarmių ir iš raštų, visur tiksliai nurodyti šaltinius ir, jau anksčiau minėtą, žodžio geografiją.

Žodyno redaktoriaus J. Balčikonio ir visų žodynininkų noras buvo, pasak paskutinių žodyno tomų vyriausiojo redaktoriaus V. Vitkausko, „žodyną padaryti išsamų, tarsi aprašyti tautos mąstymą ir nuomonę daugeliu gyvenimo klausimų. Norėta išryškinti lietuvių požiūrį į pasaulio reiškinius, moralę, bendravimą, tikėjimo dalykus“ (Vitkauskas 2001: 112). Žodyne gausu patarlių, priežodžių, mįslių, frazeologizmų. Daug kam atrodo, kad žodyną skaitai tarsi Lietuvos žmonių gyvenimų paveikslus, tautos kūrybos, filosofavimo ir išminties dokumentiką. Šį žodyno kūrėjų ir redaktorių lūkestį šiandien įkūnija naujasi kalbos pasaulio vaizdo tyrimai, kuriuose akcentuojama žodyno kaip kultūros teksto vertė. *Lietuvių kalbos žodynas* yra svarbus šaltinis ne tik praeities tyrinėjimams, bet ir tautinis, liaudiškasis ir iš dalies religinį pasaulėvaizdį atskleidžiantis tekstas (Rutkovska 2021: 187). Kiekvieno žodžio, kartais užimančio keletą ar netgi keliolika puslapių, medžiagą galima skaityti kaip visai atskirą straipsnį: „Žvelgdami į žodyninius straipsnius kaip į tam tikru būdu sukurtą specifinį diskursą ir skaitydami juos skirtingais pjūviais galime rasti įvairių duomenų apie lietuviškos pasaulėžiūros ir pasaulėjautos bruožus“ (Gritėnienė 2017: 2). Pagrindinis *Lietuvių kalbos žodyno* šaltinis visuomet buvo gyvoji kalba – lietuvių kalbos tarminė leksika. Žodyno recenzentų buvo pabrėžiama, kad tarmių faktai yra ypač brangūs ir kalbos mokslui, ir kalbos praktikai (Urbutis 2010: 40). Žodyno duomenų svarbą ir reikšmingumą šiandienos tyrimams rodo ir keli elektroninės versijos leidimai.

2005 m. birželio 22 d. internete paskelbtas pirmasis elektroninis *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau – LKŽe) leidimas²⁴. Rengiant visą dvidešimties tomų tekstą buvo suvienodinti rašybos ir skyrybos skirtumai, peržiūrėti pirmųjų tomų tarmių ir senųjų raštų leksikos duomenys, pakitusių realiųjų pateikimas, suvienodinti sutrumpinimai, žodyno tekstai buvo redaguojami, adaptuojami ir tikslinami. XV–XX tomai laikyti pavyzdiniais redaguojant šį leidinį. Buvo taisomi transponavimo ir transliteravimo dalykai straipsnių antraštėse, žodžių iliustraciniuose sakiniuose ir žodžių junginiuose, plačiau žr. Naktinienė 2005: 192–197.

Pirmasis LKŽe leidimas atnaujintas 2008 ir 2017 m. sukuriant vis daugiau paieškos galimybių: į žodžių ir atskirų jų straipsnių paiešką naujai įtraukti

²⁴ Internetu pateikta 11 milijonų žodžių sanakaupa, išdėstyta žodyniniuose straipsniuose, turinčiuose daugiau kaip pusės milijono antraštinių ir paantraštinių žodžių, leksikografiškai aprašytų naudojamis 4,5 milijonų vienetų kartoteka (plačiau žr. Naktinienė 2005: 191–203; 2012: 92–102).

papildomi frazeologizmų variantai, būdvardžių bevardės giminės formos, pavyzdžiui, *bálta, naũja, vėlù*, būdvardžių ir veiksmažodžių straipsniuose pateiktirieveiksmiai ir kt. Žodyno tekste išskleidžiami sutrumpinimų paaiškinimai.

2008 m. paskelbta atnaujinta versija. Joje patikslintas antraštinių žodžių normiškumo vertinimas. Antrajame (2013 m.) elektroniniame leidime papildomai redaguoti XVI–XX tomų tekstai, kurie pirmame leidime buvo laikomi tam tikru visų žodyno tomų tekstų vienodinimo pavyzdžiu, atlikti redakciniai ir korektūriniai taisymai visų kitų tomų tekstuose, atsižvelgta į naujų teorinių ir norminamųjų darbų išvadas (plačiau žr. Naktinienė 2012: 96). Be to, parašyta naujų žodžių, kurie rasti kitų žodžių straipsniuose ir apibrėžimuose, straipsnių, nes rengiant atitinkamus tomus kartotekoje dar neturėta tų duomenų.

Įvadinėje LKŽe dalyje rašoma, kad leksikografinius straipsnius galima laikyti ypatingai sukurto kolektyviniu diskursu, kuriame atsispindi lietuvių pasaulėžiūra ir pasaulėjauta. Žodyne gausu įvairiapusės etnolingvистinės medžiagos įvairiems kalbinės bendruomenės vertybių tyrimams, nacionalinio pasaulėvaizdžio rekonstrukcijai.

5. DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

K. Būga suprato, kad visuomenei, mokyklai reikia praktinio žodyno, o kalbininkams – mokslinio (Balašaitis 2018: 163). Tačiau trūkstant medžiagos parengti gerą praktinį žodyną buvo neįmanoma. Praėjus 30-čiai metų po pirmojo K. Būgos *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuvinio pasirodė praktinėms reikmėms skirtas aiškinamasis lietuvių kalbos žodynas (1954 m.). Gausi ir įvairi *Lietuvių kalbos žodyno* medžiaga leido parengti *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* ir kitus jo leidimus (1972, 1993, 2000, 2003, 2006, 2012, 2017, 2021). A. Lyberis 1972 m. *Mūsų kalboje* rašė, kad 1947 m. rugsėjo 15 d. pradėjusiam dirbti Lietuvių kalbos institute J. Balčikonis jam ir dar keliems jo kolegoms pavedė parašyti vienetą aiškinamąjį lietuvių kalbos žodyną, labai reikalingą visuomenei praktinę knygą (Lyberis 2009: 258). Dokumentai, saugomi Lietuvos centriniame valstybiniame archyve, rodo, kad medžiaga rengiamam rašomosios kalbos žodynui pradėta rinkti nuo 1940 m. ir surinkta iki K raidės (Mikulėnienė 2022: 52).

DLKŽ₁ buvo ir pirmasis norminamasis žodynas²⁵, ilgą laiką tarnavęs kaip geriausias informacijos šaltinis visiems, sprendžiantiems žodžių atrankos, jų reikšmių, rašybos, kirčiavimo, stilistinio vartojimo ir kt. klausimus, apimantis 45 tūkstančius žodžių. „Mintys, kad reikia pradėti rengti norminius žodynus, kilo dar Renesanso epochoje, kai tautinė inteligentija ėmė rūpintis gimtosios kalbos ugdymu, bendrų visai tautai kalbos normų nustatymu. Pirmąjį tokio tipo žodyną 1694 m. parengė Prancūzijos mokslų akademija *Dictionaire de l'Academie française* (Prancūzų akademijos žodynas)“ (Jakaitienė 2005: 46–47). Kiekvieno naujo DLKŽ leidimo žodžių apimtys didėjo: 2-ojo leidimo (1972 m.) apėmė 60 tūkst. žodžių, 3-iojo leidimo (1993 m.) – 75 tūkst., 5-ojo leidimo (2003 m.) – 80 tūkst. DLKŽ₁ buvo pateikta visa tuo laiku plačiau vartota lietuvių kalbos leksika ir tuo laiku lietuvių kalboje atsiradę žodžiai ir žodžių junginiai, žymintys daugiausia sovietines realijas ir sovietinę ideologiją, pavyzdžiui, *darbadienis*, *kolūkis*, *kolūkietis*, *komitetas*, *pionierius*, *darbinis auklėjimas*, *kolūkinis derlius*, *antipartinis*, *buožė* ir pan. (plačiau apie lietuvių leksikos gausėjimą sovietinės okupacijos metu žr. Lyberis 2009: 129–196). Su paslėptomis tarybinės ideologijos vietomis šis leidimas (pačiame žodyne parašyta, kad tai – antra laida) 1962 m. buvo publikuotas Amerikos lietuvių Čikagoje (plačiau žr. Balašaitis 1999: 28–31; 1999a: 28–32; 2018: 235–237).

DLKŽ₁ įvade pabrėžiama, kad „šis žodynas, kaip ir kitų kalbų aiškinamieji žodynai, skirtingai nuo enciklopedinių ir kitų specialių žodynų, stengiasi išryškinti žodžių reikšmes trumpais paaiškinimais (kartais sinonimais), iškeliant pačias esmingiausias sąvokos žymes, pakankamas pačiam žodžiui ir jo vartojimui suprasti“ (DLKŽ₁: VII). Žodžiai aiškinami trumpai, kitais žinomais, lengvai žodyne randamais žodžiais (ten pat, VIII). Žodyno recenzentų buvo siūloma į kitą žodyno leidimą įtraukti praleistus *jėgos* sinonimus *spėka*, *viekas* (Urbutis 2010: 33). Antrajame žodyno leidime tie žodžiai atsirado ir išliko net iki aštuntojo leidimo (žr. 2 lentelę).

2 LENTELĖ. Daiktavardžiai *spėka* ir *viekas* *Dabartinės lietuvių kalbos* žodyno leidimuose

DLKŽ ₂	DLKŽ _{8e}
spėk à (4) jėga: <i>Daug ~ū turi. Atgavo ~ às.</i>	spėk à (4) žmogaus jėga, pajėgumas: <i>Daug ~ū turi. Atgavo ~ às.</i>
viėk as (2) <i>tarm. jėga: Neturi ~o. ~ū ieško teisybės. Stengiasi iš viso ~o.</i>	viėk as (2) <i>tarm. žmogaus jėga: Neturi ~o. ~ū ieško teisybės. Stengtis iš viso ~o.</i>

²⁵ Šis žodynas dar buvo vadinamas mažuoju bendrinės lietuvių kalbos žodynu, nes jo rengimo darbas vyko lygiagrečiai su didžiojo *Lietuvių kalbos* žodyno rašymo ir redagavimo darbais (plačiau žr. Mikulėnienė 2022: 94, 129), tačiau išleistas *Dabartinės lietuvių kalbos* žodyno pavadinimu.

DLKŽ₂ redakcinė kolegija atsižvelgė į pirmojo leidimo recenzentų siūlymą reikšmių apibrėžimuose plačiau panaudoti sinonimus. Recenzentų buvo pastebėta, kad skiriant homonimus, dar buvo daug nenuoseklumo: liko neišskirta didelė dalis semantinių homonimų, priekaištauta ir dėl frazeologinių posakių išdėstymo žodžio straipsnyje (Urbutis 2010: 30). Antrasis leidimas papildytas įvairių tarmių žodžiais, plačiau vartojamais grožinėje literatūroje, pavyzdžiui: *babaliuoti, babanyti, babaužis, badadvėsauti, badadvėsysis, badija, blazgatyti, dailėtyra, dailidystė, dainingas, macas, machinatorius, madona, magauti, magma, vogčioti, sausledis, saussšakė* ir kt. Atsisakyta kai kurių retų, tarminių, tarptautinių žodžių, pavyzdžiui, *deviacija, mainomis, maišienė, maišysena, rančiuotas, randėtinis* ir pan.

Kalbant apie reikšmių išdėstymą – ne visada įprasčiausios dabartinėje kalboje iškeltos į pirmą vietą (plg. *apysaka, engti, pažiūra*). Tačiau ir aštuntame žodyno leidime žodžio *apysaka* reikšmių pateikimas toks pat kaip ankstesniuose leidimuose (žr. 3 lentelę).

3 LENTELĖ. Daiktavardis *apysaka* Dabartinės lietuvių kalbos žodyno leidimuose

DLKŽ ₁	DLKŽ _{8e}
apysaka (1) 1. pasakojimas, apsakinėjimas. 2. lit. pasakojamasis grožinės literatūros kūrinys, savo apimtimi tarpinis tarp romano ir apsakymo	apysaka (1) 1. pasakojimas, apsakinėjimas. 2. lit. pasakojamasis grožinės literatūros žanras, tarpinis tarp romano ir apsakymo; to žanro kūrinys: <i>Istorinė a.</i>

Taupumo sumetimais iliustraciniuose sakiniuose antraštinis straipsnio žodis visiškai sutrumpinamas, kartais sudėtinga suprasti ir patį sakinį (žr. 4 lentelę).

4 LENTELĖ. Daiktavardis *engti* Dabartinės lietuvių kalbos žodyno leidimuose

DLKŽ ₁	DLKŽ _{8e}
éng ti , ~ia, ~ė 1. lupti, durti kailį: <i>Aviai kailį é., nuė.</i> 2. spausti, varginti, kamuoti: <i>Dvarininkai ~ė valstiečius. ~iamosios klasės.</i> 3. gremžti, grandyti; plėšti: <i>Ledai krantus ~ia. Drabužius é. Ranką nuė., nusiė.</i> 4. prk. mušti, perti; smarkiai barti: <i>Kam kailį é., išė., nuė. ~tis tarp savęs (rietas, bartis). ~ėjas, ~ėja dkt. (1), ~ikas, ~ikė dkt. (2) kas engia; prispaudėjas, skriaudėjas. ~imas (2); Kapitalistai varo tautų ~imo bei pavergimo politiką.</i>	éng ti , ~ia, ~ė 1. lupti, durti kailį: <i>Aviai kailį é. 2. gremžti, grandyti: Ledai krantus ~ia. 3. plėšti, dėvėti: Drabužius é. 4. prk. spausti, varginti, kamuoti: ~iamą žmonės. Neėnk taip arklio. 5. prk. mušti, perti; smarkiai barti: ~iau tą vaikėzą. sng.: Vaikai ~iasi tarp savęs. ~ėjas, ~ėja dkt. (1), ~ikas, ~ikė dkt. (2), ~imas (2), ~imasis (1)</i>

Pasitaiko žodžių reikšmių, aiškinamų tokiais žodžiais, kurie visai nepakliuvo į žodyną, pavyzdžiui: *pažiūra* yra aiškinamas žodžiu *pažiūrėjimas*, tačiau nei šio daiktavardžio, nei veiksmazodžio, iš kurio būtų pasidarytas daiktavardis, žodyne nėra (Urbutis 2010: 32; žr. 5 lentelę).

5 LENTELĖ. Daiktavardis *pažiūra* Dabartinės lietuvių kalbos žodyno leidimuose

DLKŽ ₁	DLKŽ _{8e}
pažiūr à (3 ^b) 1. išvaizda, pažiūrėjimas: <i>Iš ~ ōs gražus arklys. 2.</i> nuomonė, įsitikinimas: <i>Sveika, teisinga p. P. į darbą</i>	pažiūr à (3 ^b) 1. išvaizda, išorė: <i>Iš ~ ōs gražus arklys. 2.</i> nuomonė, nusistatymas: <i>Sveika, teisinga p. P. į darbą</i>

Kai kurie žodyno trūkumai susiję su plačiau netyrinėtomis problemomis, pavyzdžiui, frazeologizmų pateikimo, priešdėlinių veiksmazodžių išdėstymo, žodžių reikšmių skyrimo ir jų aiškinimo, homonimų skyrimo ir pan.

Tenka konstatuoti, kad analizuojant įvairius žodyno leidimus, visiems DLKŽ leidimams (dabar jau yra 8 leidimai) buvo aktualūs žodyno makrostruktūros sudarymo klausimai. Tuo atžvilgiu būta įvairių nuomonių.

Jau rengiant pirmąjį žodyno leidimą (1954 m.) buvo aktuali žodžių atrankos problema²⁶. Žodžių atranką, kaip svarbiausią kalbos norminimo principą, kėlė ir latvių kalbininkas Janis Endzelynas: „[...] kalbininkas pats nuo savęs nediktuoja jokių dėsnių; jis tik stebi kaip tauta kalba, išrenka tai, kas tinka raštų kalbai ir tai pateikia kitiems“ (Endzelīns 1971: 662).

1993 m. išleistas trečias DLKŽ₃ leidimas. Rengiant šį žodyno leidimą, buvo nusistatyta, kad žodynas pirmiausia turi būti kalbos, o ne kokios nors kitos informacijos šaltinis ir vadovas (Keinys 2004: 77). Šiame žodyno leidime ypač stengtasi laikytis objektyvumo aiškinant žodžių reikšmes ir parenkant vartosenos pavyzdžius²⁷.

²⁶ J. Kruopo žodžiais tariant, pagrindinė žodžių atrankos gairė – „visos, ne vien literatūrinės, kalbos leksinės sistemos atspindėjimas Žodyne“ (Kruopas 1998 [1968]: 456). Dabar su šiuo teiginiu galima ir nesutikti, nes žodžio pateikimas norminamajame žodyne įteisina jo vartojimą bendrinėje kalboje ir jis gauna bendrinės kalbos žodžio statusą. Kita vertus, J. Kruopas kalba apie dabartinės, o ne bendrinės kalbos žodyną. Todėl akivaizdu, kodėl kalbininkas bendrinės kalbos leksiką suprato kaip nesavarankišką, augančią, neatsiskyrusią (plg. Klimavičius 1997: 26; Sakalauskienė 2010: 296).

²⁷ Būtent DLKŽ₃ kompiuterinio varianto, kurį 1995 m. sukūrė Lietuvių kalbos bei Matematikos ir informatikos institutų darbuotojai, antraštyno pagrindu buvo pradėtas rengti BLKŽ (plačiau žr. Liutkevičienė, Marmulaitytė 2015: 84).

2000 m. išėjo ketvirtas DLKŽ₄ leidimas. Iš esmės tai pakartotas trečias žodyno leidimas, tik pataisytos pastebėtos korektūros klaidos. Redaktorių kolegija ta pati. 2003 m. buvo išleista šio žodyno kompaktinė plokštelė. Joje žodynas papildytas aiškinamąja svarbiausių Lietuvos ir pasaulio vietovardžių dalimi. Ši žodyno versija buvo įkelta į internetą.

2003 m. pabaigoje išleistas penktas DLKŽ_{5e} leidimas, iš naujo redaguotas, pataisytas ir papildytas vien elektroninis (kompaktinė plokštelė su knygelėje išspausdintu įvadu, metodiniais patarimais ir darbo su kompiuterių programa aprašymu), pridėtas atskiras maždaug 3000 Lietuvos ir pasaulio vietovardžių priedas – aiškinamoji svarbiausių Lietuvos ir pasaulio vietovardžių dalis.

2006 m. vartotojus pasiekė šiek tiek pataisytas šeštas (trečias elektroninis) DLKŽ_{6e} leidimas. Jo redaktorių kolegija ta pati.

2012 m. publikuotas septintas (atnaujinta versija 2017 m.) DLKŽ_{7e} leidimas yra rengtas iš šešto leidimo plokštelės, tačiau nuo jos gerokai skiriasi. Didžiausi šios žodyno redakcijos skirtumai: 1) atsisakyta pavyzdinei bendrinei kalbai ne-teikiamų (dėtų su pažyma *ntk.* =) žodžių; 2) atsisakyta dalies pasenusių ir retesnių regioninių (su psn. ir tarmių pažymomis) žodžių bei variantų (beveik dviejų tūkstančių); 3) atsisakyta ankstesniuose elektroniniuose DLKŽ leidimuose buvusios svarbiausių Lietuvos, su ja susijusių kraštų ir pasaulio vietovardžių dalies (apie trijų tūkstančių straipsnių); 4) žodžiai sukirčiuoti pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimus; 5) patikslinti kai kurių žodžių reikšmių aiškinimai, pataisytos pastebėtos korektūros klaidos. Šiame žodyno leidime įdėtas nedidelis (apie pustrėčio šimto) DLKŽ_{7e} nesamų žodžių priedas iš naujai rengiamo *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*.

Naujausio DLKŽ_{8e} pratarinėje vyriausiasis redaktorius sako, kad „žodynas rengtas kaip kalbos patarėjas visiems pasaulio lietuviams ir tiems kitataučiams, kurie lietuviškai yra išmokę ar dar tik mokosi“ (DLKŽ_{8e}, Pratarinė). Pabrėžiamas žodyno universalumas, nes, pirma, jame atspindimos visos bendrinės kalbos vartojimo sritys, visos vartojamosios jos atmainos, antra, jame pateikiama vartotojams būtina informacija apie teikiamų, norminių žodžių rašybą, kirčiavimą, kaitymą, paaiškintos būdingos žodžių reikšmės, vartosenos pavyzdžiais parodytas žodžių junglumas, įdėtas nemažas pluoštas vaizdingų pasakymų, frazeologizmų, taip pat sudėtinių įvairių sričių terminų. Naujų žodžių priedas papildytas dviem šimtais žodžių.

DLKŽ_{8e} parengtas iš aštunto spausdintinio DLKŽ leidimo. Pagrindinės šio leidimo naujovės: 1) grąžinti kai kurie anksčiau nenorminiais laikyti žodžiai, kuriuos Valstybinė lietuvių kalbos komisija pripažino vartotinais bendrinėje kalboje: *bobutė* ‘1. senelė, močiutė (tėvo ar motinos motina) 2. žr. pribuvėja’; *kaladė* ‘1. žr. trinka. 2. žr. malka 3’; *linčas* ‘smurtinis minios susidorojimas be teismo’; 2) pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimus sutvarkyta

žodžių rašyba ir kirčiavimas: *čiárdašas, čárdašas; dri̇ksti, dri̇yska (dri̇yksta), dri̇sko; fjòrdas* ir pan.; 3) atnaujintas nuorodinis žodžių aiškinimas (kai kuriais atvejais grąžinta pažyma žr., kurios buvo atsisakyta rengiant septintą DLKŽ leidimą): *bizūnas* žr. rimbas, *buljònas* žr. sultinys, *gėrbūvis* žr. gerovė, *pakalikas*, *~ė* žr. pataikūnas ir kt.; 5) grąžinti kai kurie žodžiai, kurių septintame DLKŽ leidime atsisakyta dėl spausdintinio leidinio apimties ribojimo.

6. BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Visai kitoks nei *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* tiek leksikos sudėties, tiek paties žodyno struktūros ir rengimo metodikos atžvilgiu yra šiuo metu rengiamas elektroninis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Jame galima rasti pačią naujausią leksiką, vartojamą po 2000-ųjų metų iki šių dienų, pavyzdžiui: *feisbukas, gūglas, gūglinti, jutubas*. Į žodyną bus įtraukti ir *instagramas, skaipas, twiteris* ir kt. Minint DLKŽ penkiasdešimtmetį, vyriausiasis šio žodyno redaktorius akcentavo, kad atiduodant į vartotojų rankas trečiąją DLKŽ leidimą, buvo rašoma, jog būtinai reikėtų didesnio bendrinės kalbos žodyno, kokių trijų ar keturių tomų, su daugiau straipsnių ir ypač vartosenos pavyzdžių (Keinys 2004: 82). BLKŽ ši lūkestį įgyvendina.

Rašant, redaguojant ir aprobuojant BLKŽ atsižvelgiama į realią žodžių vartoseną, jų kirčiavimo polinkius, bet laikantis bendrinės kalbos normų. Taigi, žodyne teikiama dabar funkcionuojanti taisyklinga bendrinės kalbos leksika. Todėl atsisakoma nemažos dalies pasenusių, tarminių, būdingų tik siaurai sričiai žodžių ir įtraukiama kur kas daugiau negu buvo daroma anksčiau tarptautinių žodžių, terminų, naujažodžių, įvardijančių naujas realijas.

Pagrindinis šio žodyno skirtumas nuo DLKŽ įvairių leidimų yra žodyno rašymas ir redagavimas ne tik abėcėliškai, bet ir, didesne dalimi, leksinėmis semantinėmis grupėmis. Be to, laikomasi principo, kad žodis turi būti aiškinamas visiems suprantamais, semantiškai ir stilistiškai neutraliais žodžiais, kuriuos taip pat galima rasti šiame žodyne (Liutkevičienė 2006: 14). Be jokios abejonės, BLKŽ rengėjai naudojami sukaupia ankstesnių, šiame straipsnyje jau minėtų (LKŽe, DLKŽ), kitų lietuvių kalbos ir užsienio kalbų žodynų patirtimi, remiasi naujausiais mokslo tiriamaisiais darbais, duomenynų, tekstynų medžiaga.

Tikslinga paminėti vieną kitą iš daugelio DLKŽ ir BLKŽ skirtumų: 1) atsisaikyta lizdinio²⁸ giminių žodžių pateikimo²⁹; 2) antraštiniais žodžiais iškeliami ir aiškinami visi apibrėžtyse vartojami žodžiai; 3) iškeliami ir aiškinami labiau paplitę, leksikalizuoti žodžių junginiai ir sudėtiniai terminai³⁰; 4) visi BLKŽ antraštiniai žodžiai ar jų reikšmės, išskyrus tik pavienius atvejus, iliustruojami vartosenos pavyzdžiais; 5) visi iliustracinių sakinių žodžiai kirčiuojami; 6) kai kurių žodžių (pvz., būdvardžių,rieveiksmių) straipsniuose išskiriama daugiau morfologinių formų (aukštesniojo, aukščiausiojo laipsnio, įvardžiuotinių); 7) žymimas sintaksinis veiksmažodžių, atskirais atvejais būdvardžių ir frazeologinių junginių junglumas; 8) pateikiama daugiau gramatinės informacijos; 8) atsisakyta neteiktinų žodžių įtraukimo į BLKŽ makrostruktūrą ir kt. Apie DLKŽ, kuris kadaise turėjo tą pačią paskirtį ir atliko tas pačias aiškinimo ir norminimo funkcijas, ir BLKŽ skirtumus, lyginant abiejų žodynų *b* raidės antraštinių žodžių straipsnius, pačių BLKŽ redaktorių buvo atlikta išsami analizė, kurios rezultatai ne tik patvirtino pasirinktos žodyno rengimo metodikos teisingumą, bet ir parodė tobulintinas sritis (Liutkevičienė, Murmulaitytė 2015: 86, 139). Atsižvelgiant į šio tyrimo rezultatus, nuolat peržiūrimas *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* (LKND) antraštynas.

Taigi, žodynas rengiamas atsižvelgiant į nuolat kintančią kalbos padėtį, naujus žinių visuomenės bei prestižinės kalbos vartojimo poreikius, į naujausius bendrinės kalbos tyrimo, norminimo rezultatus, paskelbtą ar kitaip pareikštą kitų žodynų bei rengiamų šio žodyno tekstų kritiką.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

1. Apžvelgus dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynų raidą nuo XIX a. pab. iki XXI a. pirmųjų dešimtmečių matyti, kad vienas išskirtiniausių XIX a. leksikografinių darbų – Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodynas padėjo pamatus aiškinamajam lietuvių kalbos žodynui. Tai svarbus leksikografinis naujo tipo šnekamosios kalbos aiškinamųjų žodynų šaltinis, naujas XIX a. antrosios pusės visuomenei.

²⁸ Kai kuriuose straipsniuose vadinamo *įtrauktinio* (plačiau žr. Liutkevičienė, Murmulaitytė 2015: 84).

²⁹ BLKŽe skirtingai nuo DLKŽ atskirais antraštiniais žodžiais pateikiami deminutyvai, veiksmažodžių ir būdvardžių abstraktai,rieveiksmiai, daiktavardžių su priesagomis *-tojas*, *-ėjas* vediniai.

³⁰ Viena iš BLKŽe naujovių – kaip antraštiniai iškeliami ir dažniau vartojami dvižodžiai ar keliažodžiai terminai arba šiaip realiųjų pavadinimai (Liutkevičienė 2010: 147).

2. A. Juškos žodyne pradėtas kalbos standartizavimo procesas, kurį tęsė ir J. Jablonskis, buvo reikšmingas lietuvių bendrinės kalbos istorijai. Pagrindine tarpe ir žodyno autorius, ir redaktorius pasirinko vakarų aukštaičių tarpą. J. Jablonskis buvo įsitikinęs, kad yra reikalingas lietuvių bendrinės kalbos žodynas, parašytas visiems suprantama kalba.
3. Kaip pirmasis bendrinės kalbos norminamasis žodynas ir naujų terminų šaltinis buvo reikšmingas J. Jablonskio *Mūsų žodynelis*, galėjęs išaugti į lietuvių rašomosios kalbos žodyną. J. Jablonskis pats nespėjo parašyti lietuvių kalbos žodyno, bet savo darbais daug prisidėjo prie tokio žodyno parengiamųjų darbų.
4. J. Jablonskio lūkesčius iš dalies įgyvendino *Lietuvių kalbos žodynas*, kurio redaktorius K. Būga savo leksikografinį kelią taip pat pradėjo redaguodamas A. Juškos žodyną. *Lietuvių kalbos žodynas* – vienas svarbiausių aiškinamųjų lietuvių kalbos veikalų, pradėjo naują lietuvių leksikografijos vystymosi etapą. Žodyno duomenų svarbą ir reikšmingumą šiandienos tyrimams rodo keli elektroninės versijos leidimai.
5. Gausi ir įvairi *Lietuvių kalbos žodyno* medžiaga leido parengti *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* ir kitus jo leidimus (1972, 1993, 2000, 2003, 2006, 2012, 2021). Analizuojant įvairius DLKŽ leidimus, pabrėžtina, kad visiems leidimams aktualūs žodynų makrostruktūros sudarymo klausimai, vienas iš jų – žodžių atrankos, o vienas iš pačių svarbiausių uždavinių – leksikos norminimas.
6. Elektroninis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* – visai kitoks nei *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* tiek leksikos sudėties, tiek paties žodyno struktūros ir rengimo metodikos atžvilgiu. Pagrindinis šio žodyno skirtumas nuo DLKŽ įvairių leidimų yra žodyno rašymas ir redagavimas ne tik abėcėliškai, bet ir leksinėmis semantinėmis grupėmis. BLKŽ rengiamas atsižvelgiant į nuolat kintančią kalbos padėtį, naujus žinių visuomenės bei prestižinės kalbos vartojimo poreikius, į naujausius bendrinės kalbos tyrimo, norminimo rezultatus, kitų žodynų ir rengiamų šio žodyno tekstų kritiką.
7. Kiekvienas aiškinamasis lietuvių kalbos žodynas vienaip ar kitaip davė impulsą galvoti apie naują tobulesnį žodyną ar kitą jo leidimą. Kiekvienas iš aptartų žodynų turėjo savo tąsą, skatino judėti pirmyn, pasisemti iš ankstesniojo patirties, nekartoti klaidų, rasti naujų sudarymo ir redagavimo būdų.

VIETŲVIŲ SUTRUMPINIMAI

Als – Alsėdžiai, Plūngės r.

Puš – Pušalotas, Pėsvalio r.

Skap, Skp – Skėpiškis, Kėpiškio r.

Vkš – Vieksniai, Mažeikių r.

ŠALTINIAI IR SUTRUMPINIMAI

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, red. kolegija D. Liutkevičienė, D. Murmulaitytė, V. Sakalauskienė, A. Gritėnienė, A. Gaidienė, D. Daugirdienė, L. Jonušys, vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013–2022. Prieiga internete: <https://ekalba.lki.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas>.

DLKŽ₁ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, atsak. red. J. Kruopas, 1-asis leidimas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

DLKŽ₂ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, atsak. red. J. Kruopas, 2-asis leidimas, Vilnius: Mintis, 1972.

DLKŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 3-iasis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

DLKŽ₄ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 4-asis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

DLKŽ_{5e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 5-asis elektroninis leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.

DLKŽ_{6e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 6-asis (3-iasis elektroninis, 4-asis internetinis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006. [Internetinis variantas nuo 2015 m. viešai nebeprieinamas.]

DLKŽ_{7e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 7-asis (5-asis internetinis) leidimas, atnaujinta versija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2017. [Internetinis variantas nuo 2022 m. viešai nebeprieinamas.]

DLKŽ_{8e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 8-asis (6-asis elektroninis / internetinis) leidimas, atnaujinta versija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lki.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>. DOI: doi.org/10.35321/dlkz.

JJk – Jonas Jablonskis. *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga* kartoteka, saugoma LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, F-99.

Ј – *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ* [Litovskij slovar' A. Juškeviča s' tolkovaniem' slov' na russkom' jazykach'], вып. второй [vyp. второј], Санктпетербург [Sanktpeterburg], 1904, I–LIX.

LKND – Miliūnaitė Rita, Aleksaitė Agnė. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*, tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m., sud. ir ats. red. R. Miliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lki.lt/naujazodziai>. DOI: doi.org/10.35321/neol.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (1941–2002), red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas>.

LITERATŪRA

Balašaitis Antanas 1999: *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* Čikagos leidimas (1962). – *Gimtoji kalba* 5, 28–31.

Balašaitis Antanas 1999a: *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* Čikagos leidimas (1962). – *Gimtoji kalba* 6, 28–32.

Balašaitis Antanas 2018: *Žodžiai ir žodynai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Čepaitienė Giedrė, Lapinskienė Lionė, sud., 2010: *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*, Vilnius: Gimtasis žodis.

Endzelīns Jānis 1971: *Darbu izlase* 1, Rīga: Zinātne.

Gritėnienė Aurelija 2017: Žodyno vaizdinys *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Bendrinė kalba* 90, 1–19.

Jakaitienė Evalda 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

JR – *Jablonskio raštai* 4, red. J. Balčikonis, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1935.

Keinys Stasys 2004: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* per penkiasdešimt metų. – *Kalbos kultūra* 77, 76–83.

Klimavičius Jonas 1997: Kas yra bendrinės kalbos leksika? Sampratos, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 20–32.

Kruopas Jonas 1998 [1968]: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Lyberis Antanas 2009: *Leksikografijos teorija ir praktika*, sud. Z. Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Liutkevičienė Danutė 2006: *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Siekiamybė ir realybė. – *Leksikografija ir leksikologija 1. Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, red. kolegija D. Liutkevičienė, R. Mikulskas, D. Murmulaitytė, sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–33.

Liutkevičienė Danutė 2010: *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* struktūra, tikslai ir perspektyvos. – *Kalbos kultūra* 83, 141–150.

Liutkevičienė Danutė, Murmulaitytė Daiva 2015: Nuo *Dabartinės* prie *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*. – *Leksikografija ir leksikologija 5*, sud. A. Gritėnienė, red. kolegija J. Girčienė, L. Levancevič, D. Liutkevičienė, D. Murmulaitytė, V. Sakalauskienė, I. Zuicena, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 83–146.

LKŽi – *Lietuvių kalbos žodyno* instrukcija, Vilnius: 1980.

Mikulėnienė Danguolė 2022: *Lietuvių kalbos instituto istorija: kalbotyros aneksija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Naktinienė Gertrūda 2005: „Lietuvių kalbos žodyno“ taisymai elektroniniame variante. – *Kalbos kultūra* 78, 191–203.

Naktinienė Gertrūda 2012: Elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* naujovės. – *Kalbos kultūra* 85, 92–102.

Palionis Jonas 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Piročkinas Arnoldas, sud., 1991: Jonas Jablonskis. *Straipsniai ir laiškai*. Vilnius: Mokslo.

Rutkovska Kristina 2021: Leksikografiniai šaltiniai lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose. – *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje 2. Liaudiškasis, tautinis, daugiatautis ir daugiakultūris paveldas*, Vilnius, Liublinas: Vilniaus universiteto leidykla, 181–200.

Sabaliauskas Algirdas 1997: Kazimieras Būga ir lietuvių leksikografija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 1–4.

Sakalauskienė Vilija 2010: Dialektizmų atranka dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija 2. Jono Kruopo 100-osioms gimimo metinėms*, sud. V. Sakalauskienė, A. Auksoriūtė, red. kolegija O. Karaeva, I. Lemeškin, G. Naktinienė, R. Petrokienė, V. Sakalauskienė, J. Zabarskaitė, vyr. red. Z. Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 295–305.

Sakalauskienė Vilija 2012: Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyno tarminė medžiaga. – *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas. Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms (su CD)*, sud. A. Auksoriūtė, red. kolegija D. Mikulėnienė, V. Sakalauskienė, Z. Sawaniewska-Mochowa, V. Šaudiņa, P. Zemlevičiūtė, vyr. red. A. Auksoriūtė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 256–274.

Sakalauskienė Vilija 2021: Leksikografinis Jono Jablonskio palikimas. – *Kultūros studijos Panevėžyje. Jonas Jablonskis*, sud. L. Lapinskienė, Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 32–44.

Sawaniewska-Mochowa Zofia 2002: *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juskiewicza)*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa Zofia 2014: Lietuviški XIX amžiaus verstiniai žodynai – regioninės lenkų kalbos tyrimų šaltiniai. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, sud. R. Petrokienė, red. kolegija S. Berg-Olsen, O. Kažukauskaitė, D. Murmulaitytė, V. Sakalauskienė, Z. Sawaniewska-Mochowa, J. Urbanavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 123–138.

Tolutienė Birutė 1961: Antanas Juška leksikografas. – *Literatūra ir kalba* 5, 87–377.

Urbutis Vincas 2010: *Knygos apie žodžius*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Vitkauskas Vytautas 2001: Baigiant didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“. – *Kalbos kultūra* 74, 109–113.

Vosylytė Bronė 2002: K. Būga žodynininkas. – *Kelias į didįjį Žodyną*, sud. K. Morkūnas, K. Vosylytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 50–80.

The Development, Uniqueness and Interrelationship of Lithuanian Explanatory Dictionaries

SUMMARY

In the 19th century, as a social, cultural, and literary renaissance began, many Lithuanian intellectuals recognized that, in addition to grammar books, dictionaries could also help develop the Lithuanian written language. Consequently, they embarked on the compilation of Lithuanian language dictionaries. The article reviews the development of current and

Standard Lithuanian language dictionaries from the end of the 19th century to the first decades of the 21st century. The exploration is grounded in the analysis of the most prominent dictionaries of the era and specific examples drawn from these references. The article also scrutinizes the most important problems that the compilers of Lithuanian explanatory dictionaries may face. The empirical basis of the study consists of the data from Antanas Juška's Lithuanian–Polish dictionary, the card index of Jonas Jablonskis' Material for the Lithuanian Language Dictionary, Lithuanian Language Dictionary (LKŽe), various editions of the Modern Lithuanian Language Dictionary (DLKŽ) and the data from the electronic Standard Lithuanian Language Dictionary (BLKŽe). The Lithuanian–Polish dictionary, edited by the renowned Lithuanian lexicographer and folklore collector Antanas Juška, stands as one of the most remarkable lexicographical achievements of the 19th century. The importance and significance of this dictionary were also appreciated by Jonas Jablonskis, who took the first steps in lexicographic work by editing Juška's dictionary. The work on the dictionary encouraged the linguist to collect material for a study of the Standard Lithuanian language, write the data on cards and catalogue them in a card index. Jablonskis' aspiration to compile a Lithuanian standard language dictionary found practical realization in the Lithuanian Language Dictionary, which combines three different dictionaries, encompassing written and dialectal forms, texts from diverse historical periods, and modern standard language. The wealth of diverse material within this dictionary paved the way for the creation of the Dictionary of the Contemporary Lithuanian Language (1954) and its subsequent editions (1972, 1993, 2000, 2003, 2006, 2012, 2017, 2021). The electronic dictionary of the Standard Lithuanian Language that is currently being edited, distinguishes itself by featuring a distinct lexicon structure and the methodology for its compilation. Each published dictionary served as a catalyst, inspiring the writing of a new and morerefined dictionary or the development of fresh editions.

Įteikta 2023 m. liepos 18 d.

VILIJA SAKALAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

vilija.sakalauskiene@lki.lt